

IV

ENSIMMÄINEN TOIMINTAKAUSI

Paperitehdas oli aluksi monessakin suhteessa vajavainen ja tilat ahtaat. Nordenswan olikin, kuten edellä mainitusta tarkastuskertomuksesta saattaa päätellä, suunnitellut tehdastilat alkuaan suuremmiksi. Mutta varojen puute pakotti supistuksiin. Alkavan tehtaan ensimmäinen tuote oli tietenkin yksinkertaisinta paperia, siis makulatuuria. Mutta ennen pitkää valmistus käsitti kartuusipaperin, painopaperin sekä konsepti- ja kirjepaperin. Nämä muodostivat tämän ajan paperimarkkinat. Tehdas, joka niitä ei kyennyt valmistamaan, joutui kilpailussa alakynteen. Laadultaan paperi ei aluksi vastannut samoja vaatimuksia, joita tämän ajan paperille vanhempien tehtaidemme tuotteiden perusteella voitiin asettaa. Mutta vuosi vuodelta, kun teknillisistä alkuvaikeuksista selvittiin, Tervakosken paperin laatu hiukan parani. Kun Stolt 1823 erotettiin, näyttää esimiehen paikalle kohotetun paperityöntekijänä 1820 Tervakoskelle tullut Erik Lindgren, joka oli syntynyt Kangasalla ja ilmeisesti saanut ammattiopin Tampereen paperitehtaassa. Lindgrenin erottua 1832 kohotettiin teknillisen esimiehen asemaan A. Foenander, hänkin 1820 Tervakoskelle tullut paperitehtaan työntekijä, syntyään hattulalaisia. Tervakoski oli siis teknillisen asiantuntemuksen puolesta kaksi ensimmäistä vuosikymmentä täydellisesti käsityöpajan tasolla. Se oli todellinen paperimylly.

Menekin järjestämisessä liike-elämään tottumattomalla Nordenswanilla oli aluksi suurena apuna edellä mainittu turkulainen kauppias Kingelin. Kingelin sai Frenckellin kirjapainonkin tilaamaan painopaperia Tervakoskelta ja koetti samalla huolehtia siitä, että Frenckell ei päässyt polkemaan hintoja, seikka, johon tällä näyttää olleen hyvä halu.

Painopaperin valmistus muodostuikin Tervakoskella jo 1820-luvulla tärkeäksi. Sitä myytiin Oulua myöten. Tänne näet perustettiin 1825 kirjapaino. Suomen Piipliaseuran kirjapaino niinkään osti Tervakosken paperia. Huomattava painopaperin ostaja oli myös sanomalehti *Finlands Allmänna Tidning* jo 1820-luvulla.

Kuten edellä jo viitattiin, konsepti- ja kirjepaperi kuuluivat tämänaikuisen paperitehtaan perustuotteisiin. Kingelin oli nähtävästi ensimmäinen näiden paperilaatujen ostaja. Toinen yhtä tärkeä ostaja oli alusta alkaen myös turkulainen kauppias, hänkin Nordenswanin sukulaisia, Nils Daniel Indrén. Menekkialue laajeni vuosi vuodelta ja muodostui melkoisen kiinteäksi.

Kirjepaperissa oli vesileima, aluksi arkin toisella sivulla omistajan nimikirjaimet, toisella nimi Tervakoski. Mutta vesileimaa kehitettiin nähtävästi 1830-luvulla. Tämän vuosikymmenen lopulla valmistetussa paperissa on joka tapauksessa omistajan nimikirjainten ohella kahden ympyräviivan sisässä oleva tervaskanto ja sen yläpuolella tehtaan nimi, kuten kuvasta näkyy.

Heti tehtaan toiminnan alettua osoittautui vesivoima kuivimpina vuodenaikoina kovin niukaksi. Syyskesä 1822 näyttää olleen aivan erikoisen kuiva. Vettä oli putouksessa niin vähän, että paperitehdas joksikin aikaa pysähtyi kokonaan. Padon korotuksella asia tietenkin olisi ollut autettavissa, mutta sellaista ei saanut mennä tekemään ilman lupaa. Edellä kartanon kehityksestä puheen ollen jo mainittiin, että Nordenswan teki tässä suhteessa mitä suinkin tehdä voi. Tie- ja vesilaitosjohtokunnan luvalla ja itsensä vapaaherra Carl Rosenkampffin johdolla suoritettiin täydellinen padon uusiminen. Vanha pato purettiin kokonaan 1823 ja uusi rakennettiin kivistä. Ilmeisesti sitä hiukan korotettiin, vaikka tätä seikkaa myöhemmin ei yrityksistä huolimatta voitu todeta. Samalla syvennettiin ja levitettiin virran uoma padon yläpuolella huomattavasti. Seurauksena oli, että tehtaassa ei tunnettu veden puutetta ennenkuin vuosikymmeniä myöhemmin, kun tehdasta oli huomattavasti laajennettu. Sen sijaan, kuten tiedämme, vesistön rantaseudut olivat varsin suuressa määrin veden vaivaamia.

Kun voimakysymys näin oli saanut tyydyttävän ratkaisun, rupesi Nordenswan suunnittelemaan tehdasrakennusten täydentämistä. Sitä varten hänen oli kuitenkin välttämättä saatava lainavaroja, mikä tähän aikaan ei vaka-

Tervakosken vesileima 1830-luvulta. Kuvassa näkyvät tummat pienet täplät ovat tämän ajan paperissa olevia pellavalumpun päistäreitä, joita jäi runsaasti paperiin, eikä lumpun keitto- ja valkaisu-tekniikka vielä pystynyt niitä hävittämään

varaisimmallekaan ollut helppoa. Mitään luottolaitosta ei käytännöllisesti katsoen ollut olemassakaan. Tosin Suomen Pankkiin oli muodostettu eräitä pieniä rahastoja, joista annettiin lyhytaikaista luottoa reaali- vakuutta vastaan. Tällainen oli muun muassa ns. pikkusetelirahasto. Mutta teollisuus samoin kuin maatalouskin olisivat kipeästi tarvinneet pitkäaikaista luottoa. Pahimman puutteen poistamiseksi päätettiin perustaa erikoinen maanviljelys- ja manufaktuurilainarahasto, josta sitten annettaisiin hyväksyttäviä takuita vastaan pitempiaikaisia lainoja. Tämän rahaston peruspääomaksi määrättiin 150 000 assignaattiruplaa, mikä summa oli syntynyt pikkusetelirahaston tuottamista koroista. Keisarillinen kirjelmä rahaston perustamisesta annettiin heinäkuun 17 päivänä 1822, mutta säännöt sille vahvistettiin vasta syyskuun 10 päivänä 1823. Sääntöjen mukaan yllä mainittu summa jaettiin siten, että

50 000 ass. ruplaa määrättiin maanviljelystarkoituksiin ja 100 000 ruplaa teollisuuslaitoksille, manufaktuureille, siis muille teollisuuslaitoksille paitsi vuoriteollisuudelle.

Jo ennen kuin rahastolla oli vielä sääntöjäkään, jätettiin pankille monia laina-anomuksia. Ensimmäisten anojien joukossa oli Gustaf Georg Nordenswan. Hän pyysi 10 000 ruplaa Tervakosken paperitehtaan täydellistämiseksi. Takaajina olivat majuri Otto af Enehjelm ja ylijahimestari August Granfelt. Uudenmaan ja Hämeen läänin maaherra, jolta taaskin vaadittiin lausunto asian johdosta, puolsi Nordenswanin anomusta, »koska mainittu paperitehdas on ainoa tässä läänissä ja vaikkakin se vasta muutama vuosi sitten on perustettu, se on jo osoittautunut suureksi hyödyksi maalle».

Suomen Pankki tunnusti kyllä velkakirjan muuten asianmukaiseksi, mutta koska takaajilla oli pankkisitoumuksia osittain lainojen, osittain takauksen muodossa, varsinkin majuri af Enehjelmillä yli 10 000 ass. ruplaa, niin ei pankki voinut hyväksyä esitettyä lainan vakuutta.

Nordenswan ei kuitenkaan jättänyt asiaa tähän, siksi välttämätöntä hänelle oli lainan saanti. Kun hän vihdoin alkupuolella vuotta 1824 sai kolmanneksi takaajaksi professori A. J. Metherin, katsoi pankki lopultakin takuun riittäväksi. Anomus ja siihen liittyvät asiakirjat lähetettiin nyt senaatin finanssitoimituskunnan päällikölle, joka lainan myöntämisestä lopullisesti päätti. Ja Nordenswan sai 8 000 ruplan lainan, jonka korko oli vain 2 % ja joka oli takaisin maksettava kuuden vuoden kuluttua.

Lainavarat todella käytettiin paperitehtaan »täydellistämiseksi». Ensinkin rakennettiin 2-kerroksinen puurakennus, johon nyt tuli talvikuivaamo. Samaan rakennukseen sijoitettiin myös puristin paperin viimeistelyä varten. Etupäässä kesäkuivaustarkoituksia silmälläpitäen rakennettiin entisen lisäksi toinenkin kolmikerroksinen puurakennus. Lumppujen ja muiden raaka-aineiden säilyttämistä varten rakennettiin 2-kerroksinen puurakennus. Tämä tehdastilojen laajentaminen olikin välttämättömän tarpeen vaatima, siksi hankalaa paperin valmistus oli ensi vuosina ollut. Mutta välttämätöntä oli myöskin työväen asunto-olojen parantaminen. Sitä varten rakennettiin kaksi pienehköä uutta asuntotaloa.

Nyt oli Tervakosken paperitehdas saavuttanut ne mittasuhteet, joita alkuperäiset suunnitelmat olivat edellyttäneet. Tehtaan laajennus teki tuo-

tannon kaikin puolin entistä mukavammaksi, mutta se ei lisännyt tuotanto-kapasiteettia. Tehtaaseen oli siis sijoitettu entistä suuremmat pääomat sen tuottavuuden silti kohoamatta. Tällä seikalla kuitenkin tuskin oli mitään osuutta siihen, että lainavaroja, joilla tämä rakennustoiminta rahoitettiin, ei pystyttykään määrääjän kuluttua takaisin maksamaan. Nordenswan oli lyhentänyt velkaansa 2 000 ruplalla, mutta jäljellä olevan 6 000 ruplan maksu-aikaa hän anoi alussa vuotta 1830 pidennettäväksi vielä neljällä vuodella. Maksukyvyttömyytensä syyksi hän mainitsee onnettomuudet, jotka olivat hänen paperitehdastaan kohdanneet, ja ne suuret kulut, joita hänellä oli ollut tehtaansa korjaamisessa kesällä 1829.

Mitä olivat sitten nämä onnettomuudet? Senaatin finanssitoimitus-kunnan päällikölle lähettämässään kirjelmässä Nordenswan kertoo, että hän menetti Turun palossa 700 riisiä paperia siitä 900 riisin määrästä, jonka hän yhdellä kertaa lähetti lopulla vuotta 1826 edellä mainitulle kauppias Indrénille myytäväksi. Tästä määrästä oli ennätetty myydä vain 200 riisiä, loput Turun suuressa tulipalossa tuhoutuivat, eikä Nordenswan tietenkään niistä saanut minkäänlaista korvausta, koska tavara ei ollut palovakuutettu. Ja toinen tulemus sattui 1829. Se oli tiiliseinän murtuminen paperitehtaassa. Nordenswan sanoo tämän johtuneen »tällaisissa laitoksissa alituisesti olevan höyryn vaikutuksesta». Sisäseinästä oli kolmannes muurattava uudelleen. Neljän vuoden lykkäys myönnettiin, varsinkin kun kruununvouti Stephanni todisti Nordenswanin menetyksen Turun palossa, mikä oli käynyt selville Indrénin ja Nordenswanin välisestä tilityksestä, sekä melkoiset korjaukset tehtaalla kesällä 1829. Nordenswania näyttää kohdellun näissä luottoasioissa paremmin kuin monia muita asiakkaita. Hän sai ei ainoastaan maksuajan lykkäystä, vaan myöskin lisäluottoa kerran toisensa jälkeen.

Vaikka Nordenswan perustikin uuden paperitehtaan, hän oli sittenkin enemmän maanviljelijä kuin teollisuusmies. Paperitehdas ei muodostunut

G. G. Nordenswan
Kamer. Råd.

Nordenswanin nimikirjoitus

milloinkaan suuren harrastuksen keskuukseksi enempää kuin muukaan teollisuustoiminta. Tervakoskella olevan sahan toiminnan hän lopetti 1835. Kuten edellä esitetystä on käynyt selville, sahaus oli jo vuosikymmeniä ollut tukkien puutteen takia aivan mitätöntä ja saha siis teollisuuslaitoksena merkityksetön. Mutta joskaan hänen toimintansa teollisuusmiehenä ei saavuttanut suuria mittasuhteita, niin osoittivat hänen maatilojen ostonsa rohkeutta tehdä suuriakin kauppoja.

Niin suuri kartano kuin Tervakoski jo tähänkin aikaan oli, se ei sittenkään häntä tyydyttänyt. Niinpä hän olikin 1830-luvun alussa kaupoissa Kalvolan Kutilan (Kutisten) kartanon ostamiseksi. Kartanoon kuului suuri »dubbelrustat säteri», so. säteritila, johon kuului kaksinkertainen ratsuvelvollisuus, sekä Kankaanpään ratsutila, Maatila niminen augmenttitila ja Tarpenniemen verotila. Tämä maaomaisuus kuului tähän aikaan usealle omistajalle, sillä se oli jaettu kapteeni A. J. Lilliebrunnin kuoleman jälkeen perillisten kesken. Näin ollen kertakaikkinen kartanon kauppa ei ollut mahdollinen. Puolikkaan Kutilasta ja Tarpenniemen tilasta hän osti 1830 everstiluutnantti F. Gyllenbergiltä. Samojen tilojen toisen puolikkaan hän sai haltuunsa ostettuaan 1833 apteekkari A. W. Tennbergin hallussa olleen osan sekä 1835 leskirouva Lilliebrunnin, alaikäisen Joh. Gustaf Lilliebrunnin sekä ylioppilas E. A. K. Lilliebrunnin osuudet. Viimeksi mainitulta hän osti lisäksi Kankaanpään ratsutilan sekä yllä mainitun augmenttitilan. Näin oli Nordenswanista tullut todellinen suurmaanomistaja. Suomen Pankki arvioi 1836 yllä mainitut tilat erään lainanhaun yhteydessä 101 000 ass. ruplan arvoiseksi, arvio, joka ei ollut ainakaan liian korkea, koska se oli lainanantajan tekemä. Tervakosken rahallinen arvo ei kaikkine myllyineen ja paperitehtaineenkaan kohonnut näin korkeaksi.

Tervakosken paperitehdas taloudellisenä tekijänä oli joutumassa täydellisesti varjoon maatilojen rinnalla. Eikä sillä tietenkään enää ollut Nordenswanin harrastuksissakaan samaa keskeistä asemaa kuin aikaisemmin. Tehdas toimi entistä suuremmassa määrin tehtaan johtajan huolenpidon varassa. Se oli saavuttanut vakiintuneet muotonsa, joten paperitehdas ei paljoakaan Nordenswanin henkilökohtaista asioihin puuttumista kaivannut. Tuotanto oli 3 500—4 000 riisiä erilaista paperia vuosittain ja se myytiin kotimaahan. Näin pienen paperimäärän sijoittaminen ei enää näihin aikoihin vallan suuria ponnistuksia kysynytäkään.

Silloin tällöin sattui kuitenkin sellaistaikin, mikä vaati Nordenswanin välitöntä asioihin puuttumista. Niinpä lumppujen hankinta rupesi 1830-luvun jälkipuoliskolla menemään sekaisin. Tämä johtui siitä, että Uudenmaan läänin maaherra antoi 1836 määräyksen, että henkikirjoitustilaisuuksissa saivat vain maaherran määräämät valtion virkamiehet, lähinnä jahti- ja siltavoudit, ostaa lumppuja paperitehtaiden tarpeiksi. Vähitellen oli näet muodostunut sellainen tapa, että henkikirjoitustilaisuuksiin saapuvat toivat mukanaan myytäviksi puuvilla- ja pellavalumppuja, joita paperitehtaiden kiertävät lumppujen kerääjät näissä tilaisuuksissa ostivat. Henkikirjoitustilaisuudet olivat siis muodostuneet eräänlaisiksi lumppumarkkinoiksi. Yllä mainitulla määräyksellä maaherra kielsi lumpunkerääjiä saapumasta näihin tilaisuuksiin. Tämä toimenpide johtui siitä, että nämä kerääjät henkikirjoitustilaisuuksissa olivat harjoittaneet »salakapakoimista ja aikaansaaneet paljon pahaan rahvaan joukossa», kuten maaherra toimenpiteensä puolustukseksi selittää. Kun lumpunkerääjät siis olivat tehneet itsensä syypäiksi pahennusta herättäneeseen elämään, katsoi maaherra läänin ylimpänä poliisiviranomaisena velvollisuudekseen tehdä siitä lopun. Ja varmimmin hän pääsi päämäärään siten, että lumpunkerääjät pidettiin tilaisuuksista loitolla ja lumppujen osto annettiin kruununviranomaisille. Tämä oli hänen mielestään ainoa keino, ellei tahtonut kieltää yleisöä tuomasta lumppuja myytäviksi.

Tämä toimenpide saattoikin järjestyksen ylläpitämisen kannalta katsoen olla oikea. Mutta siitä oli seurauksena lumppujen liian niukka tarjonta ja kallistuminen, mikä ei ollut suinkaan paperitehtaiden etujen mukaista. Nordenswan katsoi vihdoin 1838 välttämättömäksi puuttua asiaan. Hän lähetti valituksen senaattiin yllä mainitun maaherran päätöksen johdosta pyytäen sen kumoamista. Hän selittää, että kun virkamiesten on kerättävä lumput Suomen paperitehtaita varten, niin tuloksena Nordenswanin kohdalla on ollut se, että hän on saanut vain pienen mitättömän määrän tätä »tehtaan käynnissäpidolle välttämätöntä tavaraa», sillä tämä tavara on jäänyt kauppatavaran ominaisuudessa näiden virkamiesten käsiin.

Kipeä kohta ei tietenkään ollut lumppujen vähentymisessä, vaan hintojen nousussa. Kun virkamiehistä muodostui kauppojen välittäjiä, he pyrkivät siitä hyötymään mahdollisimman suuressa määrin: ostivat halvalla ja möivät kalliista. Nordenswanin kirjelmän mukaan maaherran päätös oli myös risti-

riidassa yhä edelleen voimassa olevan kuninkaallisen Ruotsin kauppakollegion julistuksen kanssa vuodelta 1757, jonka mukaan paperitehtaiden omistajilla on oikeus missä vain haluavat ja sopivaksi katsovat, kenenkään estämättä, laitostensa laskuun ostaa ja kerätä lumppuja erikoisten siihen otettujen henkilöiden välityksellä.

Tässä kauppakollegion julistuksessa sanotaan, että eräs niitä tekijöitä, jotka ovat olleet kotimaisen paperin valmistuksen syntymisen ja kehittymisen tiellä, on tapa kerätä lumppuja, ennen kaikkea se seikka, että paperitehtaat ovat privilegiot saadessaan saaneet myös luvan toimittaa yksin määrätyissä lääneissä lumppujen keräyksiä. Tämän takia Kun.Maj. on kirjeessä kauppakollegiolle 26. 11. 1756 nähnyt hyväksi lakkauttaa kaikki ne erivapaudet, jotka on myönnetty jo perustetuille paperitehtaille saada yksin kerätä lumppuja määrätyissä lääneissä ja määrätyillä alueilla. Tämän kirjelmän johdosta kauppakollegio sitten antoi määräyksen, että »tästä lähtien on jokaisella oikeus, missä haluaa ja sopivaksi katsoo, saada esteettömästi tehdä tällaisia keräyksiä, jotta valtakunta saisi riittävästi paperia tarpeisiinsa omasta paperin valmistuksesta ja jotta myös useampia paperitehtaita voitaisiin perustaa».

Senaatti päättikin 1838, että kuvernöörin päätös (maaherroista oli 1837 tullut kuvernööri) kumotaan, mutta se määräsi samalla, ettei tällaisia lumpunostajia saa saapua sellaisiin yleisiin kokoontumispaikkoihin kuin henkikirjoitustilaisuuksiin, koska he siellä ovat toimineet salakapakoitsijoina ja harjoittaneet kaikenlaista ilkivaltaa.

Näin oli raaka-ainehankintakin taas saatu vanhoihin uomiinsa.

Tähän lumpunostokysymykseen Nordenswan tuskin olisi puuttunut, ellei hänellä olisi näihin aikoihin ollut suunnitelmia Tervakosken paperitehtaan laajentamiseksi. Tervakosken lumppujen kulutus, n. 8 000—9 000 leiviskää (= 68 000—76 500 kg) vuosittain, oli siksi vähäinen, että tämän määrän hankinta oli mahdollinen, olipa Uudenmaan läänissä rajoittavia hankintamääräyksiä tai ei. Lumppuja näet ostettiin paitsi Uudenmaan myös Hämeen läänistä (Uudenmaan ja Hämeen läänit oli eroitettu eri lääneiksi 1831), vieläpä Turun ja Porin läänistäkin. Tilanne muuttuisi tietenkin toiseksi, jos tehtaan tuotantoa laajennettaisiin. Se edellytti ennen kaikkea riittävää raaka-aineen saantia. Nordenswan jätti näet tammikuun 24 päivänä 1839 senaattiin anomuksen, jossa hän selittää seuraavaa: Koska kokemus on

osoittanut, että jos paperitehtaan valmistuksen on vastattava tarkoitustaan, niin on lumppuja jauhattava useampaan kertaan. Jotta tämä olisi mahdollista, on valssien lukua lisättävä. Siksi hän anoo, että Tervakosken paperitehtaan valssien lukua saataisiin lisätä kolmella, jolloin valssien määrä kaikkiaan kohoaisi viiteen.

Nordenswan ei anomuksessaan puhu laisinkaan pyrkimyksensä laajentaa Tervakosken tuotantoa. Uudet hollanterit olivat tarpeen vain entistä tehokkaampaa raaka-aineen muokkausta varten. Siis tähtäimessä oli paperin laadun parantaminen. Miksi? Ilmeisesti siksi, että Tampereen paperitehtaalla oli ryhdytty tekemään suunnitelmia tehtaan koneistamiseksi. Nordenswanilla ei ollut taloudellisia mahdollisuuksia ryhtyä hankkimaan Tervakoskelle kalliita paperikoneita. Jotta tehtaan kilpailukyky kohoaisi, oli paperin laatua parannettava. Missä määrin tämäkään riittäisi kilpailussa konetuotannon kanssa, sen osoittaisi tulevaisuus.

Anomuksen senaatti otti käsiteltäväkseen jo saman kuun viimeisenä päivänä ja suostui siihen. Mutta suunnitelmien toteuttaminen Tervakoskella ei edistynyt aivan yhtä ripeästi. Tämä johtui siitä, että Tervakoski vaihtoi omistajaa samana vuonna, jolloin tehtaan laajentamislupa saatiin. Kutisten kartanon ostoliikenne oli tuottanut G. G. Nordenswanille siksi paljon huolta ja myös velkoja, että hän päätti luopua koko Tervakoskesta ja siirtyä kartanoonsa Kalvolaan. Syyskuun 23 päivänä 1839 päivätyllä kauppakirjalla möivät Gustaf Georg Nordenswan ja hänen puolisonsa Anna Magdalena Indrén pojalleen, senaatin ylimääräiselle kamarikirjuri G e o r g N o r d e n s w a nille Tervakosken tilat, myllyt ja paperitehtaan 72 000 ass. ruplan hinnasta, josta Alimyllyn rälssitilan osalle laskettiin 20 000 ruplaa, Hovilan ratsutilan osalle 15 000 ruplaa, Punkanmaan osalle 3 000 ruplaa sekä paperitehtaan ja sen irtaimiston osalle 34 000 ruplaa. Ostosumman maksamisesta sovittiin seuraavaa: 1) ostaja suoritti heti 8 000 riksiä Ruotsin rahassa, 2) Kutisten kartanoon kiinnitetty velka Suomen sotaväen leski- ja orpokassalle, 24 000 ass. ruplaa, siirrettiin ostajan nimiin, 3) ostajalle siirrettiin myyjän muita velkoja 12 000 ruplaa, 4) samoin ostajalle siirtyi myös maksamaton osa, 2 000 ruplaa, manufaktuurirahastosta saadusta lainasta, 5) jäljelle jäävä osa, 10 888 riksiä 10 kill. 8 rst., joka jäi ostajan velaksi ja josta korko määrättiin 6 %:ksi, oli kiinnitettävä ensimmäisenä kiinnityksenä Tervakosken tiloihin.

Omaisuus siirtyi ostajalle maaliskuun 25 päivänä 1840. Paperitehtaan privilegion virallinen siirto tapahtui huhtikuun 8 p:nä samana vuonna. Gustaf Georg Nordenswan oli tehnyt tehtävänsä Tervakoskella. Hän siirtyi Kutisten kartanoon, jossa kuoli 1853¹.

Tervakosken uusi omistaja oli hänkin valmistunut virkamieheksi. Hän oli syntynyt 1813, tuli ylioppilaaksi 1830, suoritti kameraalitutkinnon 1839 ja tuli alussa vuotta 1840 ylimääräiseksi kamarikirjuriksi senaatin talousosastoon. Jo parin kuukauden kuluttua hän kuitenkin erosi ja siirtyi Tervakoskelle.

Uusi omistaja oli siis aivan nuori, vasta 26-vuotias. Lisäksi häneltä puuttui kaikki liikekokemus. Hän ei muutenkaan kuulunut niihin uuden ajan liikemiestyyppeihin, joilla oli rohkeutta, mielikuvitusta ja tarmoa suuriinkin saavutuksiin. Näitä ominaisuuksia olisi tarvittu nyt, jolloin paperiteollisuutemme oli teknillisen murrosvaiheen edessä. On kuitenkin huomattava, että Georg Nordenswanilla ei ollut riittävästi varojakaan uudistusten tekemiseen. Mutta vaikka hän ei ollutkaan mikään synnynnäinen liikemieskyky, niin määrättyä yritteliäisyyttä häneltä ei kuitenkaan puuttunut.

Suomen Pankki sai Georg Nordenswanista sangen uutteran asiakkaan. Milloin hän diskonttailee vekseleitä, milloin hän yrittää muita lyhytaikaisia lainoja henkilötakauksia vastaan. Ja kaikki mahdollisuudet pitkäaikaiseen luotonsaantiin hän myöskin tyystin käyttää hyväkseen. Jo 1840 hän sai 15 000 ruplan kiinnityslainan Tervakosken tiloihin, mutta pankki vaati, että Gustaf Georg Nordenswanin oli luovuttava ensimmäisestä kiinnityksestä siihen lainaan, joka kauppakirjan mukaan jäi Georg Nordenswanin velaksi. Kun Suomen Pankin lainaehtoja lopulla vuotta 1840 muutettiin lainanottajalle vakuuteen nähden edullisemmiksi, on Georg Nordenswan jo 1841 tiedustelemassa, paljonko hän saisi lisää lainaa aikaisempaa kiinnitystä vastaan. Pankki ilmoittaa, että Nordenswanin laina, 15 000 ass. ruplaa (= 4 285 : 71 $\frac{3}{7}$ hop.ruplaa), voitaisiin korottaa 7 000 hop.ruplaan. Nordenswan tietenkin käyttää heti tilaisuutta hyväkseen. Tämä laina tultaisiin Nordenswanin ilmoituksen mukaan käyttämään paperitehtaan täydellistämiseksi.

Tuloksena olikin kahden uuden hollanterin hankkiminen. Tätä tehtaan uudistusvaihetta johtamaan Nordenswan kutsui ruotsalaisen Gabriel Berg-

Georg Nordenswan. Tuntemattoman taiteilijan maalaus

grenin kesällä 1842. Berggrenistä käytetään aina nimitystä tehtailija, mikä viittaa siihen, että hänellä itsellään olisi ollut paperitehdas Ruotsissa. Hänestä tuli Tervakoskelle uusi teknillinen johtaja ja hän toimi tällä paikalla niin kauan kuin Tervakoski oli käsipaperitehtaana, siis 1850-luvun alkuun. Uusista hollantereista tuli suunnilleen samanlaisia kuin olivat vanhat, jo yli 20 vuotta toiminnassa olleet. Tulos uudistuksesta oli joka tapauksessa paperin laadun paraneminen, joskin Nordenswan joutuu pian toteamaan, että Tampereen tehtaan paperi sittenkin vei voiton. Niinpä *Finlands Allm. Tidn:*in taholta ilmoitettiin, että lehdestä otettaisiin 1843 toinen, tavallista hienompi

taitos, joka painettaisiin Tampereen paperitehtaan »kauniille koneveliini-paperille». Seuraavana vuonna lehti käytti yksinomaan tätä konepaperia. Ja niin oli Tervakoski menettänyt parikymmenvuotisen, huomattavan asiakkaan. Ei auttanut sekään, että Nordenswan koetti Ruotsista hankkimiensa paperityöntekijäinkin avulla kohottaa tuotteiden laatua. Pahinta oli, että menekkivaikeuksien ohella myös rahapula rupesi yhä kiristymään.

Kun kaikki mahdollisuudet lainan saantiin paperitehdasta varten oli loppuun käytetty ja päinvastoin aikaisemmin saatuja lainoja oli ruvettava lyhentämään, Nordenswan ryhtyy yrittämään lainaa maanviljelystarkoituksiin. Hypoteekkirahaston maanviljelyksen edistämisvaroista hän anoo 6 000 ruplan lainaa ilmoittaen laina-anomuksessaan ryhtyvänsä viljelemään Hovilan ratsutilaan kuuluvaa Pajastensuota. Laina tietenkin kiinnitettäisiin Tervakosken tiloihin. Kun läänin kuvernööri puolsi anomusta, Nordenswan sai 1845 3 000 hop.ruplaa, joka oli käytettävä seitsemän vuoden kuluessa ilmoitettuun »viljelysryitykseen».

Nordenswan ei kuitenkaan näin saatuja varoja käyttänyt ensinkään sanottuun tarkoitukseen eikä muuhunkaan maanviljelystarkoitukseen. Suonkuivausrahoilla perustettiin Hämeenlinnaan kirjapaino! Tätä varten hän oli saanut privilegion 1844, mutta ryhtyi sitä pystyttämään vasta kun sai rahoja »suonviljelyksiään» varten. Kirjapainon perustamisen perimmäinen aiheuttaja oli tuo Tervakosken tämän ajan suuri painajainen: paperin valmistuksen koneellistuminen. Tämä teknillisen kehityksen esiinmarssi, kehityksen, josta Tervakosken oli varojen niukkuuden takia pakko pysyä syrjässä, pakotti keksimään uusia keinoja käsin valmistetun paperin menekin säilyttämiseksi. Painopaperin valmistus todella lisääntyikin kirjapainon perustamisen jälkeen huomattavasti. Kun sitä 1846 valmistettiin 900 riisiä, oli valmistus 1848—50 keskimäärin vuotta kohti 1 243 riisiä. Eräässä Uuden Suomettaren uutisessa 1847 kerrotaan äskettäin käyntiin saadussa Nordenswanin kirjapainossa Hämeenlinnassa painetun kaksi uutta suomennosta: »Uskon tunnustus, ojettu Suuriruhtinaalle Keisarille Kaarle Viidennelle Herrainpäivinä Augsburgin kaupungissa vuonna 1530» ja »Genoveva, yksi niistä kauniimmista ja liikuttavimmista muinoisen ajan kertomuksista». Nämä näyttävät olleen asiakirjakaavakkeiden

ohella Hämeenlinnan kirjapainon ensimmäiset painotuotteet. Ja kun kaupunkiin tuli kirjapaino, piti siellä olla myös kirjakauppa. Senkin Nordenswan avasi 1848.

Mutta suonviljelyksestä ei tullut tietenkään mitään. Kun laina olisi 1852 ollut maksettava takaisin, Nordenswan anoi maksuajan lykkäystä. Nimismies A. W. Lindström todistaa, että suo on niin vesiperäistä, ettei sitä voida ottaakaan viljelykselle. Tämän Nordenswan tiesi jo lainaa anoessaan. Mutta hänellehän lainan saanti vain oli tärkeätä eikä suonviljelys.

Paperitehtaan täydellistämiseksi saatu laina sen sijaan tuli suurin piirtein tehtaan hyväksi käytetyksi. Kuten jo mainittiin, 1842 saatu laina käytettiin kahden uuden hollanterin ostoon. Kolmannen hankinta siirtyi vuosikymmenen lopulle. Tehtaaseen hankittiin 1847 sellainenkin uutuuksin kuin höyrypannu »täydellisine valkaisulaitteineen». Tämä merkitsi paperin laatu-
tason nousua Tervakoskella. Uutuus aiheutti myös tehdasrakennuksen laajentamisen yhdellä huoneella. Samalla vanha tamppilaitos hävitettiin kokonaan ja rakennettiin aivan uudelleen 1848 uusine tamppilaitteineen. Syytä on myöskin mainita, että jo kolme vuotta aikaisemmin rakennettiin uusi työväen asuntotalo, johon tuli kaksi keittiötä ja kaksi eteistä. Työväkeä tehtaassa oli ollut melko säännöllisesti 17—19, näistä kaksi mestaria ja 17 oppipoikaa. Viimeksi mainittujen luku saattoi jonkin verran vaihdella. Niinpä 1846 ja 1848 oli 16 oppipoikaa ja 1849 vain 14. Mestareistakin toinen jäi pois 1847. Työntekijäin koko luku vastaavasti pienenee ollen 1846—47 18, 1848 17, 1849 15 ja 1850 16. Työntekijöistä oli alle 15-vuotiaita 1843 6, 1844 4 ja 1845—50 3.

Tehtaan tuotannon määrään tämä vaihtelu ei näy aivan suuresti vaikuttaneen. Millaista Tervakosken ensimmäisen toimintakauden tuotanto oli, se näkyy seuraavasta asetelmasta:

	1844	1845	1846	1847	1848	1849	1850
Kirjoitus- ja konsepti-							
paperia, riisiä	1 200	632	675	—	763	935	628
Painopaperia, riisiä . .	400	920	900	2 267*	1 255	1 255	1 221
Kartuusipaperia, riisiä	72	43	91	—	—	130	50
Pussipaperia, riisiä . .	115	60	50	—	—	—	56

* Lukuun sisältyy myös kirjoitus- ja konseptipaperia

	1844	1845	1846	1847	1848	1849	1850
Makulatuuri-paperia,							
riisiä	1 600	1 250	435	—	1 800	1 395	1 720
Vuorauspaperia, leiv.	90	376	306	875	210	—	64
Kirjansitojapahvia, leiv.	230	127	65	—	90	—	156
Kattopahvia, kpl ..	5 200	18 470	23 190	—	—	—	34 500
Puristettua pahvia, kpl	375	—	720	—	—	—	—
Tuotannon arvo, hop.							
ruplaa	4 000	4 000	4 275	3 545	4 867	1 249	6 311

Kun eri paperilaadut on ilmoitettu eri yksiköissä, ei tuotannon suuruudesta saa aivan tarkkaa kuvaa. Eivätpä edes riisitkään ilmaise täysin täsmällistä määrää. Niinpä 1849 mainitaan, että painopaperista oli 125 riisiä aapiskirjapaperia ja loput suurempaa kokoa. Raha-arvoista saa ehkä sittenkin täsmällisemmän yleiskuvan tuotannon laajuudesta.

Tervakosken paperitehdas oli miespolven ajan polkenut paikallaan. Ensimmäinen oire uuden aikakauden tulosta oli höyrypannun hankkiminen. Se ei vielä kuitenkaan merkinnyt mitään periaatteellista muutosta tuotantotavassa. Varsinainen teknillinen uudistus tapahtui vasta kun Tervakoski omistussuhteissa 1850-luvun alussa tapahtuneiden muutosten johdosta oli saanut uutta pääomaa ja uutta yrittäjähenkeä¹.